

8. Edel vilje eller rene handlinger? – en miljøinstitusjon blir til ¹

Berit Skorstad og Ine Bjørgvik

Sammendrag

I dette kapitlet tar vi utgangspunkt i verdens behov for å redusere avfall, øke gjenbruk og dermed minske trykket på natur, miljø og klima. Tidligere har det vært vanlig, både faglig og politisk, å tillegge den enkelte forbruker og husholdningene mye ansvar. Politisk er logikken at miljøbevissthet skulle endre atferd, noe som igjen skulle påvirke marked og politikk. Vårt budskap er imidlertid at praktisk tilrettelegging med egnede institusjoner kan være vel så hensiktsmessig for å nå miljøpolitiske målsettinger. I kapitlet viser vi eksempelvis at det vokser fram nye sosiale institusjoner som kan være egnet i praktisk miljøpolitikk gjennom avfalls- og resirkuleringsordninger. Etablering av nye institusjoner er en langsom og komplisert prosess, og det krever et sett av regler, ordninger og roller. Gjennom bruk av klassiske sosiologiske perspektiver på institusjonaliseringsprosesser belyser og analyserer vi framveksten av renovasjonssystemer og opplevelsen av disse.

Innledning

Det er blitt en økende forståelse i den vestlige verden for at vi må belaste naturomgivelsene mindre gjennom ansvarlig forbruk og produksjon (FN 2018). FNs bærekraftsmål nummer 12 handler om å gjøre mer med mindre ressurser:

«I dag forbruker vi mer enn hva som er miljømessig bærekraftig. For å sikre gode levekår for nåværende og framtidige generasjoner må også hver enkelt forbruker endre livsstil» (FN 2018).

Å skape endringer i enkeltindividets livsstil har imidlertid vist seg å være en komplisert prosess. Dette kapitlet er en studie av praktisk miljøpolitikk – hvordan samfunnet møter ønsket om å snu velstandssamfunnets økende avfallsproduksjon og ressursbruk når informasjonskampanjer og holdningskapende arbeid viser seg å ikke strekke til. I kapitlet belyser vi hvordan sosiale institusjoner kan ha en funksjon i miljøpolitikk. Hensikten er å kaste lys over hvordan en miljøinstitusjon blir til, og hvordan prosessen kopler hverdagsliv og miljøpolitikk sammen i avfallsinstitusjoner. Empirien i kapitlet består av en syntetisering av tidligere kvalitative studier utført av forfatterne, deriblant en nyere studie av folks forhold til avfallssortering (se f.eks. Skorstad 1992, 2005, 2008, Bjørgvik 2017). De sentrale spørsmålene i kapitlet er knyttet til individuelle og sosiale forhold som betyr noe for miljøvennlig atferd. Følgende spørsmål blir søkt besvart: Hvordan virker institusjonelle rammebetingelser på miljøhensyn i praksis, og hvordan oppleves endrede miljøpolitiske rammebetingelser for husholdningenes forhold til avfall og søppel? I kapitlet forsøker vi også å vise hvordan områdene avfallspolitikk og miljøpolitikk har blitt sammenkoplet, forankret og institusjonalisert, og fått praktisk betydning i hverdagslivet. Hovedbudskapet i kapitlet er at institusjoner er viktige i miljøpolitikken. Studien er en skildring og analyse av miljøhensyn i husholdningene og hverdagslivet. Studien av husholdningene er viktig fordi de spiller en sentral rolle i den miljøinstitusjonen som renovasjon og avfallshåndtering handler om.

Forskningsmessig er studien sprunget ut av det sentrale spørsmålet om gapet mellom holdning og handling i miljøpolitikken. Fokusering på holdninger og individuelle handlinger i deler av miljøforskningen er relatert til individualiseringen av samfunnet og samtidens preg av neoliberalisme (Pedersen 2018). I nyere sosiologisk teori (se for eksempel Beck 2002 og Bauman et al. 2006) hevdes det at moderniteten og individualiseringen er ett og samme sosiale fenomen, hvor enkeltmennesket er det moderne samfunnets

varemerke. Dette blir ofte den overordnede forklaringen på hvorfor samfunnet stadig legger økt press på naturressurser, at avfallsproduksjonen øker, og at det bare er individet selv som kan stoppe utviklingen. I dette perspektivet blir også individet sentrum for studier av årsak til og løsning på miljøproblemene. Sosiologiske studier og politiske tendenser gjenspeiler hverandre på dette feltet som på mange andre forskningsområder (Benton 2001, Halkier 1998, Hobson 2003, Skorstad 2005). Miljøpolitikken kunne i en periode beskrives som et pedagogisk prosjekt for å skape miljøbevissthet og dermed miljøvennlig atferd, og i dette prosjektet har samfunnsvitenskapen hatt en spesifikk rolle (Lidskog og Sundqvist 2013, Straume 2017).

Informasjon og økt miljøbevissthet var i flere tiår ansett som et nødvendig steg for miljøpolitikken i Norge (Skorstad 2005). Studier viser imidlertid at denne politikken ikke har lyktes i særlig grad (Lidskog og Sundqvist 2013). Analyser og diskusjoner omkring et gap mellom folks holdninger til miljøproblemer og deres tilsvarende handlinger har derfor blitt sentralt (Kollmuss og Agyeman 2002, Blake 1999, Kalamas et al. 2014). Ved forskning både innen psykologi og sosiologi har man søkt å forstå dette fenomenet – altså at store deler av befolkningen ikke villig endrer atferd i en mer miljøvennlig retning. Mange har relatert det moderne menneskets handlingslammelse til Festingers (1957) begrep om såkalt kognitiv dissonans (Straume 2017, Skorstad 2005). Dette begrepet, som egentlig er knyttet til erkjennelsesmessig ubalanse, blir ofte brukt om en observerbar ubalanse mellom holdninger og handlinger (Festinger 1957, s. 39). I tillegg påpeker Festinger at vi kan ha adskilte kognitive områder som ikke overlapper. Det er dette fenomenet som kan forklare at vi ikke ser sammenhengen mellom det vi gjør til daglig og for eksempel bekymring for klimaendringer. Giddens (2011) søker også å forklare dette – uten den samme psykologiske innsikten – med å introdusere begrepet «Giddens paradox» (s. 2). Her forklarer han at uansett hvor mye vi oppfordres til å handle på trusler om global oppvarming, oppleves truslene dette representerer som uvirkelige og uklare for de fleste. Han hevder at siden farene som følge av global oppvarming ikke er håndgripelige, umiddelbare eller synlige i løpet av en vanlig hverdag, vil mange sitte med hendene i fanget og ikke gjøre noe konkret (ibid.). Hverdagslivets handlinger er komplekse, og frivillig endring av atferd krever både vilje, kunnskap og praktisk tilrettelegging (Skorstad 2008).

I dette kapitlet søker vi å komme videre fra denne diskusjonen og vise at det finnes andre forhold og tiltak med et mindre individuelt ansvar som kan

se ut til å ha en større suksess i å styre samfunnet i en bærekraftig retning. I kapitlet ønsker vi å flytte oppmerksomhet fra holdning/handling-diskusjonen til praktisk politikk og å forstå hverdagslivspraksiser. Det sistnevnte er komplekse sosiale sammenhenger og relateres til rutiner, teknologi og økonomi. Dette er prosesser som ofte assosieres med institusjonalisering av miljøpraksiser og bygging av infrastruktur i miljøpolitikken. Vi argumenterer for at institusjonalisering av en del oppgaver kan være hensiktsmessig i miljøpolitikken. Vi ønsker dermed ikke å dvele ved årsaken til den manglende årsakssammenhengen mellom holdning og handling, men heller vise hva som skal til for å frambringe miljøpraksiser i hverdagslivet som har betydning utover seg selv. Argumentet vårt er knyttet til at det ikke er holdningene i seg selv som skaper en bærekraftig utvikling, men handlingene. Med dette ønsker vi å flytte fokus til det sosiale nivået heller enn det individuelle.

I studiene vi her baserer oss på, gjorde vi noen interessante funn. For det første ble tidligere forskning styrket (Kollmuss og Agyeman 2002), og det viste seg at individualisering og handlingslammelse var tydeligst når det gjelder forbruk hvor miljøhensyn er sterkt privatisert og gjøres på frivillig basis. Det å skulle ta miljøhensyn generelt i egen hverdag ble opplevd som svært vanskelig. For det andre – og for oss særlig interessant når det gjaldt avfallshåndtering – forteller empirien en litt annen historie når mer miljøvennlig avfallshåndtering settes i system. Informantene uttrykker at som følge av at et interkommunalt samarbeid om renovasjon har satt avfallshåndtering og resirkulering i system, blir miljøvennlig praksis lettere å håndtere. Det har gitt husholdningene konkrete retningslinjer for hvordan en skal gjennomføre god kildegjenvinning, og har lettet det personlige ansvaret. Den infrastrukturen som avfallsselskapet tilbyr, gjør at husholdningene har mulighet til å ta miljøhensyn i hverdagen (Skorstad 2008).

Bakgrunnen for kapitlet er endringer i strukturelle rammebetingelser. Her viser vi at sammenkoplingen av avfalls- og miljøpolitikk drives fram som ett ledd i en bærekraftig utvikling. Historien om miljøvern kan likevel ikke utelate viktige bidrag fra sivilsamfunnet og organisert miljøvern i Norge. Derfor gir vi også en kort presentasjon av dette. For å sette den empiriske konteksten på plass er også bakgrunnen for renovasjonssystemet i Salten en del av denne historien.² Etter at studienes framgangsmåte er belyst, blir teorien om institusjonalisering presentert, med utgangspunkt i Berger og Luckmanns

² Hovedfortellingen er knyttet til studier av husholdninger i Bodø, men den eldste bakgrunnsstudien er fra Tromsø. Det er imidlertid ikke relevant å beskrive avfallssystemet herfra da kildesortering ikke eksisterte på det tidspunktet studien ble utført.

analyser av institusjoners tilblivelse og legitimering (1966). Den videre presentasjonen er en kort og syntetisert versjon av tre ulike studier om miljøvern i hverdagslivet. Sentrale funn fra disse studiene – basert på intervjuer – blir da sett i sammenheng med teori og makrostrukturer i samfunnet. Vi avslutter kapitlet med en drøfting av sentrale vilkår for miljøvern i hverdagslivet.

Et politikkområde vokser fram

Denne delen beskriver hvordan avfallspolitikk bli miljøpolitikk. Definisjonen av avfallshåndtering som et politisk felt har gradvis vokst fram i Norge fra sunnhetsloven i 1860 og fram til i dag. I årene fra omkring 1987 økte den politiske og juridiske aktiviteten på feltet gradvis, og nesten hvert år kom nye utredninger og politiske vedtak som fikk betydning for politisk praksis på dette feltet. Kommunenes forvaltning og ansvar for avfallshåndtering og resirkulering er stadig voksende. Oppbyggingen av avfallssystemene i kommunene skyldes både etablering av internasjonale, nasjonale og lokale avtaler og lover og press fra organisasjoner. Internasjonalt er det flere avtaler og direktiver som har lagt grunnlaget, fra Brundtland-kommisjonens første mål om bærekraftig utvikling i 1987 til FNs bærekraftsmål fra 2015 (FN 2018). Mellom dette har implementering av Lokal Agenda 21 og EU-direktiver lagt fundamentet for de nasjonale og lokale tiltakene som er iverksatt for å begrense avfallsmengden og resirkulere ressurser og materialer. Ulike prosesser har skjedd samtidig over de siste 30 årene, men disse har dratt i samme retning.

Nasjonale målsetninger og virkemidler

Norge har sluttet seg til det meste av internasjonale avtaler om miljø og klima (Regjeringen 2014). Dette har også hatt stor betydning for avfallspolitikken i landet. Noen av tiltakene er selvsagt også basert på nasjonens og samfunnets egne behov og problemforståelse. Nedenfor presenterer vi et utvalg av politiske hendelser som viser oppbygging av avfallspolitikken i Norge. Sammenhengen mellom avfallspolitikk og miljøpolitikk blir også tydelig her. I denne prosessen kan vi altså legge merke til at avfallshåndtering og miljøtema blir koplet sammen – det blir skapt en forankring mellom disse to. Retningslinjer utarbeides om reduksjon av avfall og kildesortering som har tydelige miljøargument.

Det er særlig tre faser i politikken som har fått betydning for en sterkere kopling mellom og framvekst av avfallshåndtering og miljøpolitikk: En oppstartsfase fra slutten av 1980-tallet til tidlig 1990-tallet, en neste etableringsfase utover på 1990-tallet og fram til 2000, og videre en sprednings- og konsolideringsfase fram til 2017. Den første fasen kom i kjølvannet av Brundtland-kommisjonens rapport (1987) om bærekraftig utvikling (se også kapittel 6 og 7). Allerede i 1988 da prosjektet «Miljøvern i kommunene» (MIK) ble iverksatt i norske kommuner, ble det også utarbeidet retningslinjer for kil-desortering. Samtidig ble det besluttet at kommunene skulle ha egne avfallsplaner (Miljøverndepartementet 1991). Året etter presenterte Brundtland II-regjeringen stortingsmeldingen «Miljø og utvikling», og Norge sluttet seg med det til at prinsippet om bærekraftig utvikling skulle gjelde. Her uttrykkes det at de miljømessige konsekvensene av avfallshåndteringen skal reduseres til et miljømessig akseptabelt nivå (Miljøverndepartementet 1989). I 1990 ble dette enda tydeligere da Miljøverndepartementet la fram en offentlig utredning om avfallshåndtering og gjenvinning. Ideen om en «avfallspyramide» ble etablert som styringsmodell for norsk avfallspolitikk. Her viser man at kun en svært liten andel av avfallet skal regnes som det som omtales som søppel (Miljøverndepartementet 1990). Året etter kom avfallshåndtering enda klarere på dagsorden da Stortingsmelding nr. 44 (1991–92) etablerer konkrete mål om avfallsreduksjon, strengere håndtering av farlig avfall, økt ombruk, materialgjenvinning og energiutnyttelse samt forsvarlig sluttbehandling av restavfall. De overordnede målsettingene i dagens avfallsarbeid er nedfelt i denne stortingsmeldingen (Miljøverndepartementet 1992).

Den andre fasens vekst utover på 1990-tallet framkommer i konkrete virkemidler knyttet til bærekraftig håndtering av avfall. En NOU fra 1995 om miljøpolitiske virkemidler tydeliggjorde at det var en klar sammenheng mellom miljøhensyn, avfallsminimering og resirkulering (Miljøverndepartementet 1995). Her skulle avgifter, pante- og returordninger både virke mot produsent og forbruker. Kommunenes ansvar og plikter i forbindelse med den totale avfallshåndteringen ble samtidig utvidet. Ved slutten av årtusenet fikk disse virkemidlene sin plass i statsbudsjettet, og regjeringen Bondevik innførte da avgifter på deponering og forbrenning av avfall (Finansdepartementet 1998). Avgiftene kom som en konsekvens av regjeringens målsettinger om å synliggjøre de faktiske miljøkostnadene ved avfallshåndteringen. Målet om reduksjon av avfallsmengde til sluttbehandling til maksimalt 25 prosent av generert avfallsmengde innen 2010 ble samtidig etablert (Finansdeparte-

mentet 1998). I denne fasen ble etablering av nye avfallsselskap som ofte var interkommunale viktig. Enda viktigere var det at husholdningene inkluderes i avfallssorteringen gjennom informasjon og infrastruktur. Folk fikk et sett av avfallsdunker de skulle sortere avfallet i – og miljøstasjoner ble opprettet. I 2002 (Miljøverndepartementet 2002) leverte et utvalg oppnevnt av Miljøverndepartementet sin utredning om tiltak og virkemidler for avfallsreduksjon. Konklusjonen ble at kommunene skulle ha særlig ansvar for husholdningsavfall. Dette skulle også sees på som ressurser og ikke bare et problem, ble det hevdet (Miljøverndepartementet 2002). I en stortingsmelding om rikets miljøtilstand (Miljøverndepartementet 2007) ble det nasjonale resultatmålet for gjenvinning økt med sikte på 80 prosent avfall til gjenvinning innen 2020. Et viktig virkemiddel skulle være en forsterket avfallspolitikk.³

I den tredje fasen ble miljøambisjonene økt og spredd, og systemet med gjenbruk og resirkulering viste seg å fungere. Ideen avfall som ressurs ble etablert, og dette ble koplet til en økonomisk tankegang om en sirkulær økonomi. I 2013 kom en videreføring av målsettingen fra 2005 om et nasjonalt mål for gjenvinning på 80 prosent i 2020. I Miljøverndepartementets strategi «Fra avfall til ressurs» (2013) ble også farlig avfall synliggjort. Farlig avfall skulle tas forsvarlig hånd om og enten gå til gjenvinning eller være sikret god nok nasjonal behandlingsskapasitet. I 2016 ble begrepet «sirkulær økonomi» innført som et viktig prinsipp, og Norge sluttet seg til FNs bærekraftsmål nr. 12 «Ansvarlig forbruk og produksjon» (FN 2018, Klima- og miljødepartementet 2017). Målet var å gjøre mer med mindre ressurser. Et av delmålene var en betydelig reduksjon av avfallsmengden gjennom forbud, reduksjon, gjenvinning og ombruk innen 2030 (FN 2018). Samtidig ble ambisjonene om gjenvinning innen 2025 ble justert ned fra 80 til ca. 75 prosent (Klima- og miljødepartementet 2017).

Organisering av lokalt engasjement

Samtidig med disse prosessene – faktisk allerede fra 1970-tallet – skjedde det en miljøbevegelse i befolkningen som etter hvert ble organisert og systematisert. Miljøbevegelsen vokste fram og nådde nye høyder på 1990-tallet (Listhaug og Jakobsen 2008). Slike bevegelser og organisasjoner påvirket den politiske agendaen om miljø, hushold og avfallshåndtering gjennom flere

³ Avfall Norge 2017 (Regjeringen 2017) gir et godt overblikk over de sentrale vedtakene her.

arbeidsmetoder.⁴ Framtiden i våre hender, Naturvernforbundet, Blekkulf og andre organisasjoner var i denne perioden med på å øke forståelsen av at miljøvern også angikk hverdagslivet. Et eksempel på dette var «Miljøheimervernet» (1991–2003), startet av Naturvernforbundet, som ble etterfulgt av «Grønn Hverdag» (2003–2014). Her var det meningen å spre opplysning for å få enkeltmennesker til å forplikte seg til mer miljøvennlig atferd særlig innen hushold og forbruk. Grønn Hverdag oppfordret husholdninger til «en nasjonal miljødugnad» gjennom å avlegge et «miljøløfte», det vil si en egenerklæring om at en vil velge miljøriktige løsninger på en rekke spesifiserte punkter som gjelder innkjøp, bruk og avfallshåndtering (Olerud 2016). Grønn Hverdag publiserte forbrukertester og ga praktiske råd om forbruk gjennom medlemsbladet Grønn Hverdag magasin og på eget nettsted.⁵ Et annet eksempel på miljøbevegelser i Norge som jobbet mye i retning av mindre forbruk og økt resirkulering, er de såkalte «Miljøagentene» – en miljøorganisasjonen for barn i Norge. I tillegg var mange engasjert i miljøbevegelsen uten nødvendigvis å være medlem av en organisasjon. Representanter fra denne gruppen blir presentert senere i kapitlet.

I tillegg til å jobbe lokalt har de fleste miljøorganisasjoner også arbeidet gjennom internasjonale samorganisasjoner for å presse politikere og næringsliv i miljøvennlig retning – også for å redusere avfall. Miljøpolitikk har jo også vært et utpreget internasjonalt politikkområde, og de overnasjonale politiske prosessene har klart lagt press på myndighetene for å få temaet opp på dagsorden. Framveksten av dette feltet er altså et resultat av mange faktorer, både press fra grasrota og internasjonale konvensjoner og mål, i tillegg til nasjonale ønsker om å løse miljøproblemene. De ovenstående eksemplene synliggjør at etablering av et gjenbruksrettet avfallssystem kommer til gjennom press ovenfra og nedenfra.

Disse prosessene har medført et større ansvar for norske kommuner, og fra 1990-tallet begynte kommunene å legge grunnlaget for en avfallshåndtering som bygger på ideer om resirkulering, energiutnyttning og minimering av søppel. Takten og formen på avfallshåndteringen varierer mellom kommuner og regioner. I dette kapitlet går vi ikke inn på de ulike formene av lokal renovasjon i Norge, men konsentrerer oss om oppbyggingen og formen vi finner i IRIS Salten – et interkommunalt renovasjonsselskap i Salten i Nordland, og hvordan dette ble erfart av husholdningene.

⁴ Dette er kun en eksemplifisering av dette arbeidet – er ikke utfyllende.

⁵ Grønn Hverdag ble nedlagt i 2014, men arbeidet er nå (2018) knyttet til Naturvernforbundet og Framtiden i våre hender.

Interkommunalt samarbeid for avfallshåndtering og ressursgjenvinning

Som en del av avfallspolitikken er kommunene i forurensningsloven § 30 (1983) pålagt et ansvar for innsamlingen av husholdningsavfallet. Kommunen kan selv vurdere hvilke områder som skal reguleres, og hvilke fraksjoner⁶ eller kategorier husholdningsavfall som skal inngå. De kan også ha egne forskrifter for lokal tilpasset, hensiktsmessig og hygienisk oppbevaring, innsamling og transport av husholdningsavfallet (Klima- og miljødepartementet 2017).

I 1993 ble det interkommunale samarbeidet om avfallshåndtering etablert i Salten, Nordland. Den gangen bestående av ni kommuner med navnet Iris Salten IKS. Selskapet har som formål å drive en miljøvennlig avfallsbehandling, avfallsminimering, resirkulering og gjenvinning (Iris Salten IKS 2013). Iris Salten eier eller er medeier i flere selskaper som tar seg av disse oppgavene. Omsetningen økte fra ca. 39 millioner kroner i 1994 til ca. 194 millioner kroner i 2013. I 1996 gikk Iris aktivt inn for å etablere kildesortering og innhenting av ressurser av avfallet. Per 2013 gikk nesten alt avfallet til gjenvinning enten til nye produkter eller til varme som benyttes til oppvarming av hus (Iris Salten IKS N.D-c).

Kildesortering av husholdningsavfall

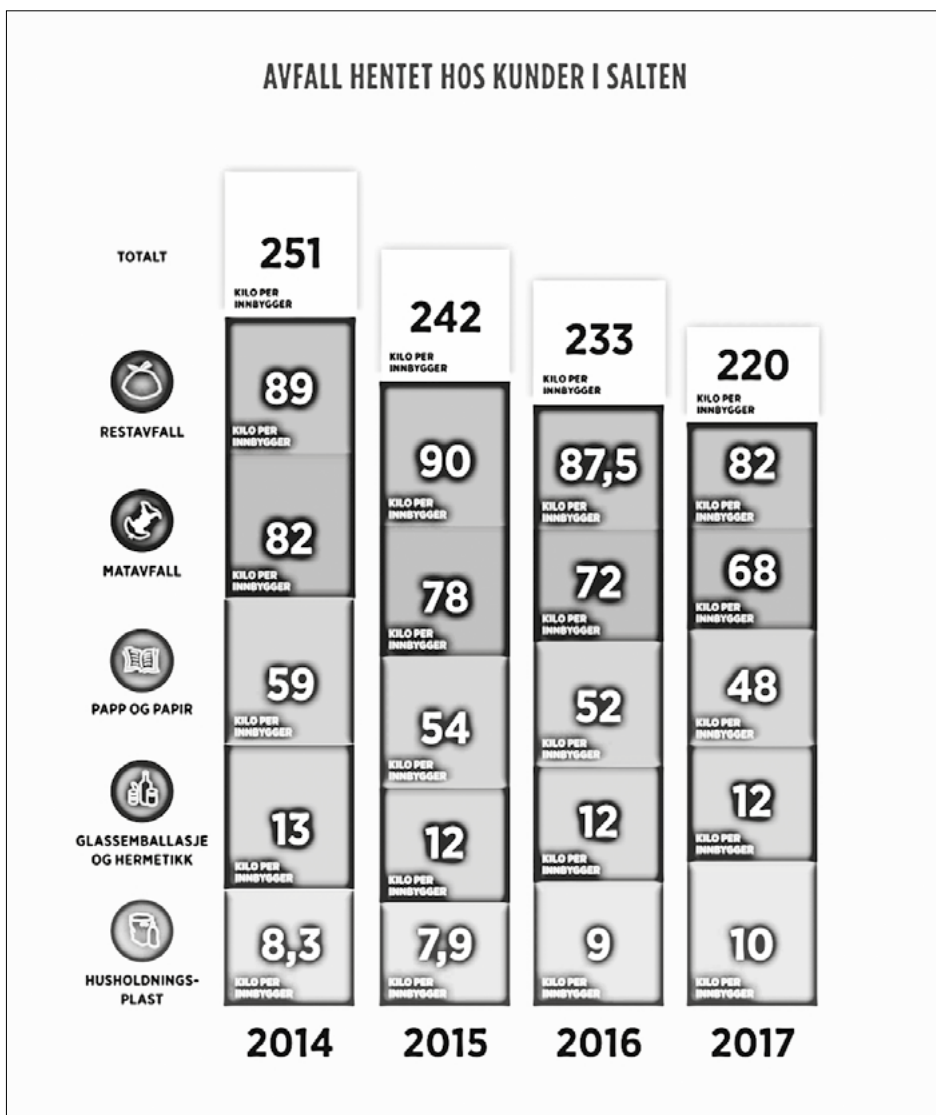
Iris Salten er ansvarlig for å håndtere avfallet fra husholdningene innenfor kommunene som utgjør Salten. Her henter de husholdningsavfallet hos kunden, for så å sluttbehandle dette i hovedkvarteret som befinner seg på Vikan i Bodø kommune. Iris Nytt presenterte statistikk for 2015 som tilsier en vekst i sortert avfall, i tillegg har man greid å redusere totalmengden avfall de siste fire årene.⁷

Årsaken til reduksjon av den totale mengden er ikke klart, men restavfallsmengden kan skyldes mulighet til å kildesortere. Den største reduksjonen er matavfallet – en gjennomsnittlig reduksjon på 14 kg per husstand. Noe av dette kan skyldes at man innførte restriksjoner på å kaste bleier i matdunken i 2014.⁸ Reduksjon av papirmengden (fra 59 kg til 48 kg) skyldes sannsynlig-

⁶ Inndelingen i forskjellige avfallstyper kalles fraksjoner.

⁷ <https://irisnytt.iris-salten.no/artikler/vi-spiser-opp-mer-av-maten-var-article1347-1111.html>.

⁸ Generelt økte mengden matavfall i Norge i samme periode <https://www.ssb.no/natur-og-miljo/statistikker/avfall-komm> (SSB 2018).

Figur 1: Avfall hentet hos kunder i IRIS Salten

vis generelt mindre papir i sirkulasjon – slik som papirpost, aviser o.l. Figuren viser at mengden plast har økt, og glass/hermetikk er bortimot stabil. Avfallet som inngår i de fem fraksjonene – plast, glass og hermetikk, papp og papir, mat og restavfall – behandles på ulike måter alt ettersom hva det skal benyttes til. Matavfallet fra Salten som inneholder matrester, vått papir

og tørkepapir, blomster og annet som betegnes som matavfall, gjennomgår prosessen kompostering for å skape ny kompostjord. Iris Salten drifter Nord-Norges største komposteringsanlegg og selger ut den ferdige komposten som næringsrik blomsterjord. Aviser, ukeblader, ulike emballasjekartonger og diverse papp og papir sorteres ut for behandling ved anlegget på Vikan Bodø. Her presses det i baller som senere vil gjenvinnes til nye papp- og papirprodukter. Plastemballasjen som samles inn i Salten, blir pakket om på Vikan og sendt videre til gjenvinning (Iris Salten IKS N.D-a). Plast som inngår i vanlig husholdningsplast, er poser, bokser, folie og annen emballasje fra husholdningsprodukter, dette vil videre bli omformet til andre produkter av plast som blant annet klær, kart og møbler. Innenfor husholdningene sorteres også glassemballasje og hermetikk ut av restavfallet, slik at når alt som kan gjenvinnes og omformes sorteres ut, er det som gjenstår restavfall – altså søppel. Eksempler på søppel er bleier, brukte støvsugerposer, tilgriset papp og knust glass. Iris Salten kverner restavfallet på Vikan for så å sende det videre til forbrenning til fjernvarmeanlegg, hvor energien det produserer, går videre til oppvarming av bygninger og boliger (Iris Salten 2017). Men en finner også flere områder hvor Iris Salten IKS behandler annet avfall, som elektrisk avfall, tekstil, metall (bilvrak), trevirke og farlig avfall. Dette må leveres inn på eget initiativ og inngår ikke i vanlig husholdningsavfall.

For husholdningene er levering av matavfall, plast, glass/metall og papiravfall i utgangspunktet gratis, mens restavfallsdunken koster avhengig av størrelse. På Iris' egne nettsider heter det følgende:

Husholdningsavgiften beregnes ut fra selvkostprinsipp, det vil si at inntektene skal dekke kostnadene. I dette regnskapet inngår også inntektene fra levering av restavfall på miljøtorgene. Det betyr at overskuddet fra miljøtorgene fører til tilsvarende redusert renovasjonsgebyr fordelt på alle husholdningene i Salten. Denne praksis er både miljøvennlig og rettferdig. Den bidrar til at flere kildesorterer avfallet, og at den som leverer mest avfall betaler mest⁹ (Iris Salten 2017).

⁹ <https://www.iris-salten.no/renovasjonsgebyret/category853.html>.

Renovasjonsforskriften i Iris Salten

Iris Salten IKS arbeider ut fra renovasjonsforskriften¹⁰ som beskriver retningslinjer for avfallshåndtering (Iris Salten 2017). Selskapet jobber ut ifra prinsippet om at forurenser betaler, som er allment benyttet i norske renovasjonsselskap. Forskriftene skal sikre en miljømessig gunstig, rasjonell og hygienisk forsvarlig oppbevaring, innsamling og transport av avfallet som genereres i husholdningene, også kalt forbruksavfall. Forskriftene som det jobbes ut ifra, har som mål at avfallsbehandlingen skal skape en avfallsminimering gjennom gjenbruk og gjenvinning av avfallet. Det skal tas sikte på å nå målet om avfallsminimering blant annet ved å gjennomføre differensierte avfallsgebyrer basert på levert avfallsmengde. Hver fastboende husholdning er forpliktet til å inneha et abonnement hos det lokale renovasjonsselskapet og er pålagt å etterfølge fraksjoner som er satt (Iris Salten IKS N.D-b).

Renovasjonsselskapet og husholdningene inngår etter hvert i et gjensidig forpliktende fellesskap. Blant annet har kommunene ansvar for å holde abonnenten med de nødvendige oppsamlingsenhetene som kreves for å kunne samle inn avfallet, mens abonnentene sorterer og kjører fram riktig enhet for henting (Iris 2017). Henting av avfall skjer vanligvis en til to ganger per uke, da hentes ulike typer avfall hver gang. Matavfall hentes annenhver uke, mens papir- og restavfall hentes til samme tidspunkt en gang i måneden. Glass/metall og plast hentes utenom disse tidspunktene en gang i måneden. Iris har miljøstasjoner for innlevering avfall både innenfor de ovennevnte kategoriene (også kalt fraksjoner) og andre typer som kjemikalier/ elektrisk avfall/ tekstiler/ trevirke.

Det stilles etter hvert tydeligere krav til husholdningene.¹¹ De plikter å sikre Iris fri tilgang til oppsamlingsenheten ved tømming og å skjerme den slik at avfallet er sikret mot rotter og andre skadedyr. Abonnenten skal ikke overfylle dunkene eller kontainerne, og sekkene skal ikke overskride 20 kg. Det skal pakkes på en slik måte at det lett kan tømmes, og at ikke skadedyr kommer til, og sikre at renovatørene ikke kommer til skade. Viktigst i denne sammenhengen er at man skal påse at avfallet som skal gjenvinnes, holdes adskilt, og at man følger gitte ordninger for hver fraksjon. Mye av dette er også lovregulert, og overtredelse av renovasjonsforskriftene kan ende med bøter etter forurensningsloven § 79 annet ledd (Iris Salten IKS N.D-b).

¹⁰ <https://www.iris-salten.no/om-iris/renovasjonsforskriften/>.

¹¹ <https://www.iris-salten.no/om-iris/renovasjonsforskriften/>.

Intervjuer, observasjoner og dokumenter

Kapitlet er basert på syntetisering av dokumentstudier og tidligere kvalitative studier utført av forfatterne. Gjennom flere undersøkelser, deriblant en nyere forskning på folks forhold til avfallssortering og miljøhensyn, belyser vi framveksten av institusjonell håndtering av miljøproblemene. Kapitlets datagrunnlag er intervjuer, observasjoner og studier av politikk og policyutforming. Overordnet kan man si at framgangsmåten har vært en veksling mellom empiri og teori, hvor teoriene og fortolkningene er endret ettersom analysen skred fram. Ettersom de observasjonene som her beskrives, er gjort over en lang periode, særlig av en av forfatterne, har også nye funn fått betydning for fortolkning av gamle studier.

Utvalg av data er samlet gjennom snøballmetodikken – altså at kunnskap-sinnhenting er skjedd gradvis gjennom å få ny informasjon og nye informanter fra det feltet vi har studert (Blaikie 2010). De dokumentene som er blitt brukt, er offentlig tilgjengelige dokumenter om nasjonal miljø- og avfallspolitikk i Norge og informasjonsmateriale fra renovasjonsselskapet Iris Salten. Disse er samlet inn gjennom veksling mellom åpne søk på avfallspolitikk og miljøpolitikk og dybdesøk på spesifikke dokumenter som har kommet fram etter hvert. Gode og opplysende dokumenter fra Avfall Norge og Iris Saltens hjemmesider og kommunale forskrifter har vært til stor hjelp. Snøballmetodikken ble anvendt både i utvalg av informanter og tema i intervjuene. Vi startet med noen vi kjente til, noen døråpnere som kan sende oss videre til nye informanter. Denne delen av datagrunnlaget er samlet inn i brokker over flere år. De tidligere studiene er også publisert og analysert tidligere, men da ut fra andre problemstillinger (se for eksempel Skorstad 1991 og 2008 og Bjørgvik 2017). De tre casestudiene som ligger til grunn for kapitlet, strekker seg altså over tre tiår. Til sammen har vi foretatt dybdeintervju med et tjuetalls informanter, men har også hele veien støttet oss til andrehåndsdatabaser – kvalitative og kvantitative data produsert av andre i samme periode. Slik sett er hver case bygd på flere datatyper – altså en triangulering av empiri.

Fortolkningene av datamaterialet bygger videre på spørsmålet om hvorfor ikke bevisstgjøring medfører umiddelbar atferdsendring på miljøfeltet. Dette spørsmålet og tilsynelatende paradokset har forundret sosiologer, pedagoger, psykologer og andre i lang tid, men særlig etter at studier viser at folk kjenner godt til miljøproblemer og klimaendringer uten å bli mer miljøvennlige i sin praksis (Skorstad 2005, Straume 2017). I dette kapitlet skal vi imidlertid ikke

arbeide ut forutsetningen om at handling starter i en intensjon. Men heller vise at handling også skjer innenfor en sosial ramme. For å gjøre dette må vi forstå hvordan sosiale institusjoner anvendes i sosiologien. Før vi presenterer analysen, skal derfor gi et kort innblikk i forståelsen av institusjoner og institusjonalisering.

Institusjoner og Institusjonalisering

Sosiale institusjoner kan generelt defineres som et stabilt sett av sosiale posisjoner som er sammenknyttet av sosiale relasjoner, og som fyller sosiale roller og sentrale oppgaver i samfunnet (se for eksempel Martinussen 2008). Et fundamentalt trekk ved sosiale institusjoner er at kunnskapsformer, forståelsesmåter og praksis er «tatt-for-gitt-het», som er vanskelig å overskride (Fylling 2008 s. 27). Institusjoner og institusjonalisering er i bunn og grunn sosiologiske begreper knyttet til hvordan i det hele tatt samfunnet kan fungere. Institusjonalisering handler om hvordan praksiser oppstår og kontinuerlig vedlikeholder og finner seg til rette innenfor sosiale strukturer som ikke nødvendigvis tjener aktørenes egne interesser. Institusjoner bidrar til å fordele makt, ressurser og disposisjoner gjennom etablerte verdsettinger og handlingsstrategier (Fylling 2008 s. 51). Forklaringer på slike fenomener krever at et mer interaksjonistisk perspektiv inkorporeres i forståelsen av hva som skaper og opprettholder sosiale institusjoner. Her er det viktig å se etter institusjonell praksis, altså hvordan hverdagspraksis former institusjonaliserte mønstre (Fylling 2008 s. 55). Institusjonalisering kan derfor knyttes til fortolkninger av prosesser fra politisk agendabygging til hvordan sosiale institusjoner etableres. Uten å ta generell stilling til hva som ligger bak nye institusjonelle sosiale systemer og nye infrastrukturer, kan vi likevel hevde at nye miljøorienterte renovasjonsordninger er en form for institusjonalisering. En sosial institusjon er i sosiologisk forstand definert som et sett av normer og praksiser som ivaretar sentrale oppgaver i samfunnet. Institusjoner gir opphav til sosiale praksiser, tildeler roller til deltakerne i denne praksisen og styrer samspillet mellom deltakere.

I boka *Den samfunnsskapte virkelighet* (1966) beskriver Berger og Luckmann analyser av hvordan aktører gjennom sine hverdagslige relasjoner til omverdenen både skaper samfunn og blir skapt av samfunnet. Aktørenes for-

ståelse av omverdenen gis gjennom samhandling med andre aktører, samtidig som denne samhandlingen konstituerer deres felles virkelighet (Rye 2013). Sentralt i dette, hevder Berger og Luckmann (ibid), står tre prosesser: (1) Eksternalisering, der aktører skaper (og gjenskaper) en ny sosial virkelighet, (2) internalisering, der aktørene ubevisst suger opp samfunnets strukturer, og endelig (3) objektivering, som omdanner de sosialt skapte strukturene til objektive, tatt-for-gitte størrelser. Berger og Luckmann spør seg hvordan sosial orden oppstår. Det mest generelle svaret er at sosial orden er menneskeskapt, og noe som er i stadig produksjon (ibid. s. 69). Institusjoner er i en pågående dannelsesprosess som de kaller eksternalisering. De er altså ikke et resultat av naturgitte omstendigheter selv om de kan oppleves sånn (ibid. s. 69–70).

Institusjoner omhandler både historie og kontroll, og dialektiske fortolkninger og etablering av praksiser og handlinger er bygd opp over tid. De kan ikke opprettes spontant, hevder Berger og Luckmann (ibid.). Institusjoner har alltid en historie som de er et produkt av. Det er umulig å forstå en institusjon tilstrekkelig uten forståelse av den historiske prosessen bak (ibid. s. 72). Når en institusjon er etablert – vil den gjennom sin tilstedeværelse styre og kontrollere menneskelig atferd gjennom normer og retningslinjer, hvor det teoretisk sett kan finnes mange alternative atferdsformer. Berger og Luckmann (1966) understreker at denne kontrollerende faktoren er innebygd i selve institusjonaliseringsprosessen knyttet til sanksjoner. Disse mekanismene som i sum danner sanksjonssystemer, eksisterer i det mangfoldet av institusjoner som danner samfunnet (ibid. s. 72–73).

Dannelsen av institusjoner betegnes altså som eksternalisering – et resultat av etablering av det normale, de etablerte måtene å gjøre ting på. Det neste steget i institusjonaliseringsprosessen betegnes av Berger og Luckmann (1966) som objektivering. Dette betyr at institusjonene som er blitt etablert, oppleves som en virkelighet uavhengig av de personene som til enhver tid befolker dem. Institusjoner, selv om de er samfunnsskapt, blir med andre ord opplevd som reelle. Denne realiteten oppleves som ekstern og tvingende på individet (ibid. s. 76). Når nye generasjoner overtar etablerte institusjoner, framstår det som om institusjonenes form er et objekt som hardner til, og aktørene opplever å måtte tilpasse seg måtene å utføre handlinger på (ibid. s. 76–77). På dette punktet i prosessen kan man begynne å snakke om den sosiale verden, i den forstand at den framstår som en komplett og gitt realitet lik

den man møter i naturens verden. Det er nå som en objektiv virkelighet, at denne sosiale formasjonen kan bli overført til nye generasjoner. For den som vokser opp i et samfunn, er det bortimot umulig å skille mellom sosialt og naturlig skapte objekter. Gjennom sosialisering framstår for eksempel språk som et naturlig objekt. Slik vil en verden av institusjoner erfares som objektive virkeligheter, ikke noe man kan danne og omdanne selv (ibid. s. 77).

Husholdningers opplevelse av miljø, forbruk og avfall over 25 år

De fortellingene som følger, er fra feltarbeid og intervjuer om avfallshåndtering og miljøhensyn over en 30-årsperiode. Det meste er basert på tre kvalitative studier: en på 1990-tallet, en på 2000-tallet og den siste på 2010-tallet. I sum viser våre studier endring i holdninger, roller, ansvar og rammebetingelser når det gjelder avfallshåndtering. Vi legger mest vekt på den nyeste studien – de to første fungerer mest som bakteppe for å forstå framveksten av den nye renovasjonsinstitusjonen.

Forbruk og miljøhensyn på 1990-tallet

Den første studien vi presenterer her, handlet primært om bilbruk og miljøvern og er basert på gjentatte dybdeintervju av et lite utvalg studenter som selv definerte seg som miljøbevisste. I intervjuene ble det spurt om, og det kom også fram, en del generelle og spesielle holdninger til miljø og forbruk. Studien her viste at søppelsortering ikke var kommet i gang for husholdningene fra renovasjonsselskapet på stedet. Dette ble uttrykt som et problem for flere av informantene – de hadde begynt å bli oppmerksomme på at avfall kunne gjenbrukes i større skala. Intervjuene med det som vi i studien betegnet som fortropper i miljøvern, viste at manglende mulighet til å skille ut avfall som kunne gjenbrukes, førte til kreative og verdiorienterte, men ofte lite målrasjonelle handlinger i denne gruppen. Her framkom det at de forsøkte å gjenbruke papir og andre varer sjøl. Flere av informantene samlet på gamle aviser og lignende i håp om og påvente av at sortering av avfall ville

komme i gang, og noen hadde store stabler med papir stående. Dette var en engasjert og verdiorientert gruppe som tok individuelt ansvar der det på dette tidspunktet ikke var veldig utbredt i Norge. De uttrykte ønske om å vise dette til omgivelsene (se Skorstad 1992). Det illustreres av ett av utsagnene:

«For meg er det et moralsk valg, man må gjøre det 'riktige'.»

Appellen til moral og et sosialt ansvar var gjennomgående i disse intervjuene. Informantene understreket imidlertid en drøm om at miljøhensyn var mer utbredt, og håpet at deres atferd kanskje på sikt skulle bli en vanlig atferd. En av dem sa: «Jeg vil ikke være med på å ødelegge [...] og jeg vil vise dette for andre.»

Informantene uttrykte at de ikke lot seg påvirke av at andre tok mindre miljøhensyn, men ville gjerne gå foran som eksempler på gode miljøvernere. I analysen av materialet kunne motivasjonen også knyttes til deres ønske om å handle slik de ønsker at alle andre skulle handle. De ønsket med andre ord at dette var mere allmenne normer. De uttrykte også at det ikke fantes noen normer eller regler for god miljøvennlig atferd. De måtte trække opp denne stien selv. De opplevde at miljøbevissthet hadde en sterk påvirkning på egen atferd, og håpet også at den samme bevisstgjøringsprosessen skulle ha samme virkning på andre.

Manglende utbredelse og tilrettelegging stoppet ikke denne gruppen, men det kunne oppleves som frustrerende likevel. Dette førte til et enda større ansvar på den enkelte. I den tids fortolkningsramme ble det også henvisning til manglende sosiale normer på feltet, og man kunne tenke seg at det var noe som kunne utvikles over tid. Sosiale normer har en kraft utover egen bevissthet til å styre handlinger i en retning som samfunnet ønsker. Gjennom formidling av forventninger og sanksjoner kan praksis endres uten at det krever en sterk moralsk drivkraft. I ettertid kan denne studien ses i lys av at verken kultur eller struktur var moden for en brå atferdsendring i det norske folk. Vi kunne se at miljøsaken – uformelt – ikke fikk den utbredelsen som informantene hadde håpet på.

Som vi påpekte innledningsvis, vokste imidlertid formelle institusjoner fram i løpet av 1990-tallet i mange kommuner i Norge. Etablering av resirkuleringsordninger ble etablert i tråd med nasjonal og internasjonal politikk. Dette fikk selvsagt også betydning for husholdningene.

Miljøhensyn i hverdagen 2000–2010

På 2000-tallet var gjenbruk og sortering blitt innført i kommunen hvor denne studien (se Skorstad 2005 og 2008) ble utført, men eget gjenbruk og redusert forbruk ble fremdeles – i alle fall i denne gruppa – sett på som til dels en individuell plikt. De vi intervjuet¹² i denne studien, betegnet seg ikke som miljøaktivister, men uttrykte et visst ansvar for å ta miljøhensyn i hverdagslig aktivitet. De var opptatt av å ta slike hensyn både i forbruk og transport, og ikke minst i å redusere avfall og bidra til resirkulering. Et område som særlig ble trukket fram, var det de betegnet som sløsing og overforbruk – dette var noe de ble opprørt over. De refererte gjerne til at den nye formen for resirkulering gjennom avfallssystemet stemte overens med måten de var oppdratt på – med nøysomhet og bevissthet rundt det å ikke kaste mat og gjenstander som var brukelige. Dette hadde også betydning for måten de tenkte på i planlegging av innkjøp – som noen ganger ble opplevd som kompleks og krevende, men ikke problematisk. Et av de beste eksemplene på dette var i omtalen av planlegging av den hjemmelagde adventskalenderen:

Da vil jeg ha en slik som kan brukes om igjen – år etter år – helst selvlaget. [...] Problemet er hva jeg skal putte i hver enkelt pakke; det skal være smått, men ikke slikt som bare brukes en gang. Det skal ikke være dyrt – da sender jeg feil signal – det har jo med oppdragelse å gjøre også. En mulighet er å putte deler som til slutt blir noe skikkelig, for eksempel puslespillbrikker eller legoklosser. Det siste er litt vanskelig for da må jeg sortere de slik at de kommer i rett rekkefølge og kan settes sammen etter hvert. Sokker og truser er en annen løsning, det har de jo bruk for, men det er litt kjedelig.

Beskrivelsen av hverdagen med svært mange hensyn var gjennomgående i denne studien, og mange forsøkte seg på eget ombruk av varer og emballasje de hadde fått i hus. Ansvar for å minimere søppel ble i høyeste grad ansett som deres, men de var samtidig opptatt av at myndighetene kunne gjøre dette enklere for dem. Informantene i dette materialet brukte en god del tid og energi på dette, og det handlet om «å gjøre det fordi det er rett» – som en av dem sa.

¹² Denne gangen bare voksne kvinner med barn. Utvalget ble gjort på grunnlag av at undersøkelser viste at kvinner var mer opptatt av miljøhensyn enn menn (se Skorstad 2005 og 2008).

Flere utsagn vitnet om at dette var blitt en relativt utbredt norm, og at de både forsto begrunnelsen for disse nye normene, og hvor viktig det var å følge normer for avfallshåndtering. Å gjøre det som var rett, slik utsagnet over uttrykker, ble knyttet til «slik det forventes». Plikten var ikke bare knyttet til en indre moralsk overbevisning, men like gjerne til hva avfallsselskapet krevde av husholdningene. Det som var riktig, var altså det som de nye reglene tilsa.

Her kunne vi se en ny begrunnelse for miljøvennlig praksis – at det var forventet av omgivelsene. Det var tydelig at systemene for avfallshåndtering påvirket dem også, og en av informantene uttrykte at det nå faktisk var litt enklere å kaste mat – fordi de visste at det ville bli til kompost. I tillegg kunne vi se at informantene aksepterte de nye ordningene for avfallshåndtering, de så den sosiale, eller her den miljømessige – begrunnelsen for systemene. Det ble også uttrykt en viss utrygghet når det gjaldt systemene – på den tiden var det flere bringeordninger. Forbrukerne skulle selv kjøre glass, hermetikemballasje og papp til egne lokale miljøstasjoner, mens papir, mat og restavfall ble hentet. Dette ble et tema – med ønske om bedre henteordninger. Salten-regionens avfallssystemer var relativt tidlig utbygd i forhold til større byer i Norge. Informantene var ergerlige over at ikke slike ordninger var mer utbredt, reagerte på dette når de var på reise andre steder. De uttrykte en følelse av urenhet når avfallet ble blandet i samme dunk. Denne reaksjonen ser vi også i den neste casen, som beskriver opplevelsen av miljøvern i hverdagen over ti år senere.

2010-tallet: hverdagen for miljøet

Den siste studien er gjort i 2016, med dybdeintervju av ni personer i ulike alder og familieform i husholdninger som ikke var spesielt opptatt av miljøhensyn. I dette materialet fant vi spor av normer, regler, roller og praksiser i tillegg til infrastruktur som virket førende på handling.

Informantene i dette materialet fortalte at avfallssorteringsordningen styrte dem i stor grad i husholdsaktiviteter. Reglene for sortering hjalp dem å lage system i heimen, og det å sette avfallet i system økte igjen sorteringen. Flere skapte sitt eget system for hvordan de oppbevarte husholdningsavfallet fram til Iris kom og hentet det. Avfallet ble sortert både inne og ute. En av informantene hevdet at han sorterte veldig godt hjemme. Da han pusset opp kjøkkenet, la han inn et nytt system hvor han har en dunk til alle de fem

fraksjonene under kjøkkenbenken. Her kunne vi også observere at materielle forhold hadde betydning for sorteringsatferd. Nye kjøkkeninnredninger har gjerne et mer avansert system i benken. Skuffer eller uttrekkbare skap tilrettelegger for sortering av avfall i flere fraksjoner. Informantene forklarte gode sorteringsvaner med god tilrettelegging og system. En av dem fortalte imidlertid at det ikke var tilrettelagte henteordninger på hytta. Her gikk alt i restsøpla til tross for at han har prøvd å sortere i to fraksjoner. At det ikke er noen ordening på hytta, ble beskrevet også av andre som en viktig årsak til at de ikke sorterte der. Det er altså ikke bare holdninger eller ideologi det handler om.

Motivene for sortering kunne være mangfoldig:

Jeg vil at vi skal være flinke til å sortere, og jeg vil at vi skal tenke på miljøet, men det er jo også det at restavfallet vårt blir fort fullt, vi har jo to bleieunger, og bleier skal i restavfallet, dessverre, før var det jo i matavfallet, men nå er det i restavfallet, og de blir fort fulle. Så jeg er også nødt til å tenke på at jeg ikke kaster sånne store ting i søpla, for jeg må spare den lille plassen vi har sånn at ikke den blir full.

Praksis i hverdagslivet viste seg altså å være avhengig av materielle forhold, forventninger, normer og ønske om en viss orden. Miljøhensyn ble ikke uttrykt som veldig viktig for flere av informantene i dette materiale. En av informantene illustrerer dette:

Det påvirker ikke meg hvis jeg går på butikken og noe har mye emballasje, det eneste jeg tenker på, er «faen, nå må jeg håndtere dette her» (latter). Det er min største bekymring i forhold til emballasje, det er rett og slett at det her må jeg sortere, eller ha et mål om å sortere.

Dette synliggjør at krav til en spesifikk atferd ble dominerende, og husholdningene beskrev en bevissthet om at de hadde en rolle i avfallssystemet. Likevel hersket det en viss usikkerhet når det gjaldt nytten og resultatet av dette, og mange kjente til myten om at alt bare blir samlet i en stor søppeldyngje i enden av prosessen. I et intervju med en representant for avfallsselskapet kom det fram at de også kjente til disse fortellingene, og uttrykte irritasjon over dette: «Det er ikke noe tull det vi holder på med, det er ikke noe myter eller noe sånt, det her er virkeligheten.» Han forklarte at det er en stor virksomhet

å drive med avfallshåndtering, og var opptatt av å understreke forskjellen på søppel og avfall. Det siste ble beskrevet som en ressurs som de «utvant» ved hjelp av blant andre husholdningene.

Alle informantene, enten de var ivrige sorterere eller ikke, mente søppel-sortering var gunstig, og det var fint at avfallet ble kildegjenvunnet og ført tilbake til samfunnet. I denne sammenhengen uttrykte flere at de i klima- og miljøspørsmål følte seg små. En informant beskrev sin opplevelse slik:

«– Men fra mitt ståsted – det lille ståstedet mitt – så prøver jeg å gjøre så godt som jeg kan. Og dermed så tror jeg, føler jeg, at jeg er miljøbevisst innenfor min lille sfære.» At de opplevde å være en liten del av en stor sammenheng, ble uttrykt av flere. Dette kan fortolkes både som at de ser at deres bidrag ikke er uunnværlig i det store bildet, men også at de faktisk bidrar sammen med andre, noe som betyr at de så sin lille, men ikke ubetydelige rolle i den store historien.

Institusjonalisering av miljø og avfallsgjenvinning

Vi har innledningsvis vist at prosessen med å bygge opp avfallsinstitusjoner kan knyttes til både grasrotbevegelser og internasjonale politiske prosesser. Den prosessen hvor eksternaliserte resultater av menneskelig aktivitet framstår som objektive virkeligheter, betegner altså Berger og Luckmann (1966) som objektivisering. Institusjoner – ja, hver enkelt institusjon – er objektivert menneskelig aktivitet. Forholdet mellom mennesket, den sosiale verden og produktet er dialektisk, hevder Berger og Luckmann (ibid. s. 79). Samtidig krever eksistensen av sosiale institusjoner en form for legitimitet, det vil si at den kan forklares og forsvares. Avfallsinstitusjoner som ivaretar miljøkrav om resirkulering, er knyttet til miljøpolitisk legitimitet, og bærekraftig utvikling er et eksempel på dette.

For å vedlikeholde den objektiverte virkeligheten som institusjonene skaper, kreves det gjerne at sosial atferd sanksjoneres. Sanksjoner er former for regulering av atferd med både positive og negative virkemidler – og består både av belønning og straff. Det sentrale her er at institusjonene må ha krav på en form for autoritet over individene – uavhengig av deres subjektive holdninger. «The priority of the institutional definitions of situations must be consistently maintained over individual temptations at redefinition», hevder Berger og Luckmann (s. 80). For å knytte dette an til avfallsordnin-

gene kan vi vise til økonomiske insentiver – slik som i IRIS gjennom at bruk av restavfallsdunken koster penger, mens sortert avfall er gratis. I tillegg har IRIS hatt aksjoner med «smilefjes/surfjes» på dunker hvor husholdningene har sortert rett.

Generelt sier institusjonaliseringsteorien til Berger og Luckmann at den grunnleggende kunnskapen etter hvert blir etablert som «noe alle vet» (s. 80), og er sammensatt av moral, prinsipper, verdier og tro – men oppleves samtidig som gitt. Denne dypere moralen blir etter hvert mindre viktig. Kunnskapen som skal til for å vedlikeholde institusjoner, krever likevel former for sosialisering. Hver institusjon etablerer over tid en type overført oppskriftskunnskap, det vil si kunnskap som leverer de institusjonelt hensiktsmessige atferdsreglene (rules of conduct), definert som en form for kunnskap som blir internalisert gjennom sosialisering som etablerer seg i individers bevissthet som objektiverte sosiale strukturer (ibid. s. 83). I vårt materiale kunne vi se at motivasjonen kunne endres fra å være begrunnet av en type moralsk hverdagskantianisme som krevde refleksjon, til å handle slik man har fått beskjed om – noe som bare var referert til som «rett atferd». Etablering av regler for sortering, dager for henting av dunker og andre plikter som husholdningene – og avfallsselskapet har – er typiske atferdsregler i denne sammenhengen.

Institusjonaliseringsprosessen består altså av tre steg, ifølge Berger og Luckmann (1966), eksternalisering: praksis og handling, objektivering: sosiale normer, roller og kunnskaper, og sist internalisering som bidrar til å vedlikeholde institusjonen hos de menneskene som til enhver tid fyller den. Mennesket skaper sosiale institusjoner, institusjonene blir objektive virkeligheter og danner mennesket. De framhever at praksis, rollefordeling og sanksjonering er sentrale trekk ved institusjonaliseringsprosessen. En etablert institusjon kan ifølge Scott (1995) bestå av kognitive, normative og regulerende strukturer og aktiviteter som skaper stabilitet og mening i sosial atferd (s. 33). Regulative mekanismer representerer i denne sammenhengen institusjoner som er synliggjort gjennom ulike regler som er nedfelt i samfunnet, og som håndheves gjennom formelle eller uformelle prosesser. Denne fortolkningen av institusjoner passer godt inn som en videreføring av Berger og Luckmanns begrep om institusjonaliseringsprosessen. Prosessen ender altså i etableringen av noen objektivt opplevde fenomener knyttet til hva vi vet, hva vi vil samt hva og hvordan vi skal gjøre dette.

I vår analyse vil vi ha oppmerksomhet på noen sentrale trekk i prosessen mot å danne det vi har valgt å kalle en renovasjonsinstitusjon. Som vi ser av

bakgrunnsempirien, har overgangen fra renovasjon som søppeltømming til renovasjon som avfalls- og ressurshåndtering skjedd i all hovedsak i løpet av tiårene fra 1987 til 2017. Vi har valgt å kalle de ulike trekkene ved prosessen – i tråd med Berger og Luckmann – for eksternalisering, og de består av politisk praksis, avfallspraksis og husholdningspraksis. Den andre delen av institusjonaliseringsprosessen som kalles objektivisering, relateres til utvikling av infrastruktur, regler, sosiale normer og rolleforståelser. Mens den tredje – internalisering – knyttes til anerkjennelsen og opplevelsen av denne institusjonen som vår egen, i tillegg til å være riktig (legitimering).

Videre skal vi se på hvordan husholdningen opplever og forholder seg til avfallshåndtering under endrede rammevilkår. Vi skal se på institusjonaliseringsprosessen for miljø-/avfallsinstitusjonen ut fra fire bestanddeler: systematisering, etablering av infrastrukturer, plikter og normdanning og rollefordeling. Systemer er ordninger i tid og rom. Institusjonalisering er på mange vis det samme som etablering av sosiale systemer. Når det gjelder avfallshåndtering finner vi i denne sammenhengen systemer både knyttet til regulering av tidspunkt og hentesystemer knyttet til husholdningene samt videre ressursutnyttelse eller gjenbruk av avfall. Infrastrukturen er den underliggende strukturen som trengs for å få samfunnet til å fungere mer eller mindre effektivt. Infrastruktur er i denne sammenhengen også viktig – både materiell og organisk infrastruktur, fordi den er med å binde individer, husholdninger og samfunnet sammen i faktiske nettverk. Infrastrukturen som vi finner i avfallsbehandling, er synlig og kan nok være med på å bidra til en positiv holdning til systemet.

Avfalls- og miljøhåndtering i praksis – eksternalisering

Håndtering av avfall fra husholdninger og produksjon av ressurser er en krevende og mangefasettert oppgave. Vi mener å se at dette er et resultat av praktisk politikk iverksatt i kommunene og utført av bedrifter, profesjonelle og husholdninger. Det gjenspeiles i aktiviteter som krever innsats ved kjøkkenbenken, i hentepraksiser og ved avfallshåndtering på miljøstasjoner og avfallsplasser. Vårt blikkpunkt er først og fremst på det som skjer i husholdningen, hvordan håndtering av avfall oppleves og praktiseres, beskrives i vårt intervjumateriale. Vi ser at resirkulering og miljøhensyn krever en mangefasettert infrastruktur som gjerne starter med hensiktsmessige og praktiske

sorteringsskuffer under kjøkkenbenken. Videre har dunker ute på gårdsplassen eller ved veien en praktisk betydning. For den enkelte husholdning er tidspunktet for henting av avfall særlig viktig da det er husholdningene som skal sørge for at avfallet står klart for henting – sette ut dunk eller avfallssekk. Også sorteringssystemet er viktig – hvilket avfall skal sorteres fra hva og i hvilke dunker. At avfallsselskapet har tydelige ordninger, er sentralt for at institusjonelle rammer er til stede.

Ut fra vårt intervjumateriale ser vi at avfallspraksisen i hus og hjem – det å kaste eller ikke kaste – styres og styrkes av de praktiske ordningene i huset. Er det plass, kan man sortere mer. Han man tid og interesse, kan mindre kastes eller sorteres ut til resirkulering eller gjenbruk. I materialet fra 1990-tallet var informantene mer opptatt av å ikke kaste, mens man på 2000-tallet er opptatt av å legge avfallet på rett plass i sorteringssystemet. At det finnes praktisk tilrettelegging for avfallet, er viktig for denne prosessen, vi ser at informantene understreker «lettvinhet» og ordenssystemer. Ansvarsforhold er viktig, og systemet er skjørt, både de som leier i bygårder og har fellesdunk, og de som har hytte sorterer mindre enn de med egne dunker og avansert sortering. Vi ser at variasjonen ikke nødvendigvis er knyttet til individuelle forskjeller i holdninger som fremmer atferd, men heller knyttet til handlinger som gjerne skjer innenfor noen rammebetingelser. Når disse handlingene setter seg – slik flere av informantene beskriver – skjer det en prosess der rutiner og normer oppstår. Den neste mekanismen er knyttet til nettopp dette.

Regler og normer dannes – objektivisering

Som vi har sett tidligere, er det utarbeidet relativt klare regler for husholdningenes avfallshåndtering i denne regionen. Disse reglene sier noe om hvordan, hvor og når ting skal gjøres. Oppgaven til husholdningen er å sørge for at rett avfall skal plasseres i rett dunk, det meste er knyttet til en henteordning som også beskriver når ulike dunker skal trilles ut – klare for avhenting. Annet avfall kan leveres på miljøstasjoner eller andre innsamlingssteder. Dette regulerer alle husholdningsmedlemmene, uten at klare sanksjoner er involvert. De forskriftene som gjelder i januar 2018, er ikke særlig tydelige på pliktene til abonnentene. Eksempel på regler som står i den gjeldende forskriften er:

«5.1. Abonentene skal ha i bruk et tilstrekkelig antall oppsamlingsenheter for forbruksavfallet. 5.2 Oppsamlingsenheten skal være av en slik beskaffenhet at avfallet sikres mot rotter og andre skadedyr, og for øvrig ikke fører til hygieniske ulemper.» (IRIS 2017)

I tillegg omhandler gjeldende forskrift stort sett plikter som renovasjonsselskapet har. For eksempel står det i pkt. 9 om plikter og rettigheter følgende:

9.1 Den som samler inn avfall er bare pliktig til å ta med avfall som er lagt i oppsamlingsenheten. Avfallet skal hentes rutinemessig pr. uke, kfr. dog pkt. 5.1. I spesielle tilfeller, eks. vis ved offentlige fridager o.l., kan kommunen bestemme en annen hentehyppighet.

Det har skjedd endringer – også siden siste intervjurunde ble gjort. Da det ble utviklet nye forskrifter på høring i 2017, ble pliktene til abonnentene tydeligere: § 9 Krav til sortering¹³

«Alle abonnenter som omfattes av lovpålagt kommunal renovasjonsordning plikter å kildesortere avfallet, etter nærmere anvisning, for enhver tid etablert innsamlingsordning. Fraksjonene skal holdes adskilt og legges i egne oppsamlingsenheter. For nærmere opplysninger om tømmehyppighet henvises til egen informasjon.» (Når utheving)

Endringen i forskriftene forsterker altså det som vi også ser i husholdningenes egne utsagn, at dette er en plikt de har overfor renovasjonsselskapet. Det er altså husholdningene selv som må holde seg informert om hva og hvordan man skal kildesortere, blant annet ved hjelp av en anvisning en kan orientere seg i. Poenget er uansett at vi her ser etablering av normer og forventninger til alle som inngår i denne institusjonen, ikke bare selskapet, men også medlemmene. I intervjumaterialet vårt ser vi at mange uttrykker at de sorterer fordi de plikter å gjøre det, eller «som vi har fått beskjed om» – slik en formulerte det. Selv om det enda ikke er knyttet noen formelle sanksjoner til for eksempel feilsortering, ser det ut til at husholdningene forholder seg til det som om det var lovbestemt.

Et viktig poeng hos Berger og Luckmann er at institusjonaliseringsprosessens sentrale trekk er praksis, rollefordeling og sanksjonering. Regulerende

¹³ <https://www.iris-salten.no/getfile.php/139318/Dokumenter/OM%20IRIS/Forslag%20til%20ny%20forskrift/2017-%20Revidering%20av%20Renovasjonsforskrifter.pdf>.

mekanismer blir synliggjort gjennom ulike normer og regler som blir nedfelt i samfunnet og håndheves i formelle eller uformelle prosesser. Prosessen fører til og påvirker strukturer som former hva vi vet, hva vi vil, hva og hvordan ting skal gjøres. Det framstår som gitt, selv om det er sosialt skapt, og man er med å skape dette. Ordninger påvirker praksis, og praksis påvirker igjen holdningene – her slik en av informantene understreket at:

Nå er jeg så vant til det. Men det gjorde jo det i begynnelsen, det påvirket jo de små grå, at man måtte tenke. Men nå så går det litt automatisk da, det forandret holdningene også. Når man begynner å sortere, *så forandrer* jo det holdningene, en atferd forandrer jo holdningene.

Rollefordelingen er både klar og uklar på samme tid. Det er tydelig at det ikke er noen uklarhet om hvor kildesorteringen skal finne sted. Både selskap og husholdningene har klar kjennskap til at sorteringsarbeidet skal skje hos abonnentene. Hva som skal sorteres hvor, kan det være usikkerhet om, og dette er også gjenstand for variasjoner både fra sted til sted og over tid.

Ut fra kriteriene om etablering av praksis, normer og roller kan vi si at miljøorientert renovasjon er institusjonalisert praksis i Salten-regionen. Det neste spørsmålet er hva dette betyr for den enkelte husholdning og for opplevelsen av å handle miljøorientert.

Legitimering og internalisering

Selv om Berger og Luckmann (1966) knyttet legitimering til en form for refortolkning og refleksiv fortolkning av institusjonene – som en fjerde fase så å si – ser vi tegn at dette kommer umiddelbart med praksisen. Derfor velger vi å se dette som en del av internaliseringsprosessen, der opplevelsen av å gjøre det riktige ligger til grunn for å lære opp omgivelsene og bringe ordningen videre. Dette skjer både med en selv og andre, og styrker følelsen av forpliktelse.

Innledningsvis pekte vi på at mye fokus på miljøpolitikk tidligere har vært knyttet til den enkeltes miljøbevissthet, men at man lenge har vært forundret over gapet mellom holdning og handling. Også egen forskning har hatt en underliggende forutsetning om at kunnskap og indre motivasjon måtte være basis for god miljøpolitikk. Kunnskap og vilje var nødvendig, men ikke tilstrekkelig (Skorstad 2008). Det den siste undersøkelsen viser, er imidlertid at ytre faktorer kan ha vel så god effekt på miljøpraksiser som det man regner som miljøbevissthet. Informantene fra de seneste intervjuene viser at deres roller, plikter og oppgaver som de blir gitt som husholdningsabonnementer i IRIS, fører til at de blir miljøvennlige gjennom å sortere avfallet sitt. Et eksempel på at dette virker, er at de som er ivrige på å sortere riktig i hjemmet, ikke gjør det på hytta. Selv om ikke alle er like flinke, ser alle ut til å være klar over hva som er deres plikter.

Et annet trekk som kan koples til normer og institusjoner, er at informantene opplever avfall som er lagt i feil dunk som ekkelt og skittent. Som en av informantene sa: «Jeg føler jo det blir feil om jeg kaster noe plast i matsøppelet.» Det oppleves som rart og galt. Dette kan relateres til det Mary Douglas beskriver som «matter out of place» i sin analyse av kulturens betydning for opplevelsen av moral, urenhet og tabuer (1997).

Dette forsterkes i andre utsagn:

Det føles godt å sortere. Det må jeg si, det føles bra at jeg er litt miljøbevisst, for jeg vet at det er viktig, og jeg har all mulighet til å være det også. Men også det at ... nei, vi skal ikke kjøpe en større restavfallsdunk, for da kommer vi kanskje til å slurve mer, da kommer vi ikke til å være så opptatt av de små tingene som kan gjøre en forskjell.

Både indre motivasjon, opplevelse av viktighet og økonomi er med i bildet. Ordningen er med andre ord konsistent og dytter aktørene i samme retning så å si. Dette bidrar til å styrke opplevelsen av å gjøre det som er rett, eller sagt med andre ord – det skaper kognitiv konsonans eller en erkjennelsesmessig harmoni.

Institusjonalisering – etablering av normer, roller og praksiser

Historiene foran viser hvordan etablering av forholdet mellom avfalls- og miljøpolitikk kommer på den politiske dagsorden, videre hvordan dette fører til etablering av praktiske systemer og infrastruktur, og til slutt hvordan dette ble opplevd, og hva det betyr for husholdningene. Et viktig poeng er å vise at miljødebattene som tidligere var svært opptatt av miljøbevissthet som en viktig variabel, kan nå flytte blikkpunktet til hensiktsmessige praktiske ordninger i stedet. Som vi ser, beror institusjonalisering i denne sammenhengen på fem prosesser eller mekanismer.

Først at et nytt politikkområde oppstår gjennom gjensidig forankring eller sammenkopling av avfallspolitikk og miljøpolitikk. Straks denne sammenhengen aksepteres og anses som særlig viktig, stiger på dagsordenen, medfører det krav om praktisk politikk og synlige tiltak. Politikken framstår som et resultat av både internasjonalt og nasjonalt press, grasrotbevegelser og politisk kløkt. Dette er i et moderne samfunn klart en del av eksternaliseringen – målsetninger og samfunnsoppgaver blir aktivert. Den andre prosessen er knyttet til oppbygging av infrastruktur og systemer i avfallshåndtering og resirkulering. I samme prosess spiller husholdningspraksis en betydning – hva en gjør og hvordan en gjør det. Den tredje prosessen er knyttet til innlemming av husholdningene i systemene og utvikling av forventninger, oppgaver og regler i relasjonen mellom husholdninger og renovasjonselskapet. Dette er et viktig ledd i bygging av det vi her kaller en miljøinstitusjon. Her kan vi argumentere med at dette ikke er nytt – oppgavene er litt mer kompliserte (nye dunker), men samtidig ligger de i forlengelsen av gode tradisjoner om ressursutnyttelse og nøkternhet. Slik sett kan vi si at institusjonen ikke er 'top-down'-styrt, men også forankret i kjent hverdagsatferd i tillegg til at den kan knyttes opp mot miljøbevegelsens kjerneområder og aktiviteter. Den fjerde prosessen er det som skjer i husholdningene når oppgavene knyttes til ytre forventninger i stedet for indre motivasjon. Hvordan dette igjen skaper en *internalisering* av normene, opplæring av neste generasjon og *rutinisering* av oppgavene. Dette er den viktigste delen av vår analyse og kjernen i kapitlet. Det femte steget i prosessen er knyttet til legitimering av institusjonen som en sentral miljøinstitusjon i samfunnet. Her har vi et viktig funn – gjennom at vi mener å observere at folk blir mer opptatt av miljøet når de inkluderes

i slike miljøvennlige handlinger som avfallshåndtering er. Folk – selv om det er en viss form for tvang her – ser ut til å tilpasse sine holdninger til det de faktisk gjør – altså en kognitiv og praktisk harmoni. Legitimeringsprosessen ser ut til å skje både sosialt og individuelt. Resirkulering, med utgangspunkt i sterke miljø- og ressursparingsbegrunnelser ser ut til å feste seg mer i samfunnet når vi har institusjoner som ivaretar disse oppgavene.

Hva institusjonelle rammer gjør med folks innstilling til miljø- og klimapolitikk, er også viktig. Vår studie viser en type aksept for ordningene – men kanskje ikke stor begeistring. Andre studier gjort på forholdet mellom miljøpolitikk og institusjonelle rammer, viser at slike rammer og reguleringer virker, men appellen for ulike reguleringer treffer forskjellige verdigrupperinger i samfunnet (Aasen og Vatn 2017). Aasen og Vatn hevder at institusjonalisering av miljøpolitikk praktisk sett burde være lettere å gjennomføre enn å endre folks holdninger, men at dette samtidig har en risiko for å bli svært upopulær politikk i noen samfunnslag. Deres studie av begrensninger av privatbilisme kan indikere at noen samfunnsområder er mer utsatt som upopulære enn for eksempel miljøregulerte avfalls- og gjenbruksordninger.

Sluttkommentarer

I dette kapitlet synliggjør vi en viktig endring i samfunnet gjennom institusjonalisering og integrering av miljø- og avfallspolitikken. I perioden etter Brundtland-kommisjonens (1987) rapport har internasjonale avtaler og nasjonale vedtak, sammen med konstant press fra miljøgrasrota, gradvis medført at hver enkelt husholdning må forholde seg til avfall som mer enn søppel. Gjennom regler, systemer, rollefordeling og infrastruktur blir små handlinger i hverdagen, foran kjøkkenbenken, linket til globale utfordringer. Systemet av resirkuleringsordninger, gjenbruk og energiproduksjon er lokale handlinger koplet til en global rasjonalitet. Men det krever ikke lenger at alle og enhver må forstå hvordan avfallsproduksjonens miljøpåvirkning fungerer, ei heller være ideologisk overbevist om miljøsaken. Nå trenger vi kun å gjøre vår del av jobben eller vår rolle, våre plikter og det avfallsselskapet ber oss om – resten skal i prinsippet gå av seg selv. Våre studier viser at dette også kan oppleves som en lettelse for den enkelte. Dette kan forstås i en ramme som beskrives som en «flytende modernitet», med en frihet som tvinges på den

enkelte. Her blir alle valg – store og små – individualisert og gjort til gjenstand for identitetsposisjonering (Bauman 2006, Beck 2002, Giddens 1991). Lettelsen oppstår når valgene blir færre, og oppgavene oppleves som moralsk riktige. Dette tetter gapet mellom holdning og handling, samtidig som det bidrar til en praktisk enkelhet i hverdagen.

Innledningsvis påsto vi at både forskere og politikere og for så vidt også miljøbevegelsen i tiårene etter Brundtland-kommisjonen (Brundtland 1987) tenderte til å tenke miljøvern som en sak for og resultat av engasjement og bevissthet. I dette lå det en ide om at det måtte skje en bevissthetsendring først, og deretter ville vi alle handle med miljøet som vår rettesnor. Slagordet «Tenk globalt – handle lokalt» ble ofte tolket som et privat ansvar, og myndigheter, sammen med miljøbevegelsen, skulle få hver og en til å ta ansvar for det globale miljøet. Den noe ureflekterte oppmerksomheten på en kausalitet som går fra bevisstgjøring til praksis, trenger derfor en revisjon. Vår studie ligger i så måte nær Bourdieu (2000) når han påpeker at kropp og atferd like mye virker på ånd som motsatt (s. 148). Slik vi ser det, er det på tide å ha øye for hva som faktisk skaper endringer i praksiser, heller enn fokus på de edle motivene.

Litteratur

- Bauman, Z. et al. (2006) *Flytende modernitet*. 2. utg. Oslo, Vidarforlaget.
- Beck, U. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences* (Vol. 13). Sage.
- Benton, T. (2001). Environmental sociology: Controversy and Continuity. *Sosiologisk tidsskrift* nr. 1 2001.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Soho: Open Road Media.
- Björgvik, I. (2017). *Hverdagen for miljøet – En kvalitativ studie av husholdningers mulighet for miljøhensyn i hverdagslivet*, Masteroppgave, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet.
- Blaikie, N. (2010). Designing social research. 2. utg. Cambridge: Polity Press.
- Blake, J. (1999). Overcoming the 'value-action gap' in environmental policy: Tensions between national policy and local experience. *Local Environment* 4(3): 257–278. <https://doi.org/10.1080/13549839908725599>
- Bourdieu, P. (2000). *Pascal meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Brundtland, G. H. red. (1987). *Vår felles framtid*. Word Commission on Environment and Development. Oslo Tiden norsk forlag.
- Douglas, M. (1997). *Rent og urent: en analyse av forestillinger omkring urenhet og tabu*. Oslo: Pax.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, IL: Row & Peterson.
- Finansdepartementet (1998). St.prp. Nr. 1 (1998–99). For budsjetterminen 1999 Skatte-, avgifts- og tollvedtak. Oslo: Finansdepartementet.
- FN (2018): *FNs Bærekraftsmål* [https://www.fn.no/Om-FN/FNs-baerekraftsmaal, 20.04.2018](https://www.fn.no/Om-FN/FNs-baerekraftsmaal,20.04.2018).
- Fylling, I. (2008). *Meget er forskjellig, men noe blir problem. En sosiologisk studie av spesialundervisningens institusjonelle praksis*. Universitetet i Bergen.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (2011). *Politics of climate change*. Cambridge: Polity Press.
- Halkier, B. (1998): Forbrug og miljø: Betydningen af hverdagslivets erfaringer. *Sosiologi i dag* nr. 2 /298 s. 5–32.
- Hobson, K. (2003). Thinking habits into action: the role of knowledge and process in questioning household consumption practices. *Local environment*, 8(1), 95–112. <https://doi.org/10.1080/135498303200041359>
- Iris Salten IKS. (N.D-a) Kildesortering. [Internett]. Iris-salten.no, Iris Salten IKS. Tilgjengelig fra: <https://www.iris-salten.no/kildesortering/> [Lest 17.06.2016].
- Iris Salten IKS. (N.D-b) Renovasjonsforskriften. [Internett]. Iris-salten.no, Iris Salten IKS. Tilgjengelig fra: <https://www.iris-salten.no/om-iris/renovasjonsforskriften/> [Lest 07.07.2016].
- Iris Salten IKS. (N.D-c) Restavfall. [Internett]. Iris-salten.no, Iris Salten IKS. Tilgjengelig fra: <https://www.iris-salten.no/kildesortering/restavfall-article214-1389.html> [Lest 17.06.2016].
- Iris Salten IKS. (N.D-d) Slik sorterer du. [Internett]. Iris-salten.no. Tilgjengelig fra: [Lest 17.06.2016].

- Iris Salten (2017): Renovasjonsforskriften (Internett) Iris-salten.no. Tilgjengelig fra <https://www.iris-salten.no/om-iris/renovasjonsforskriften/> Lest 12.11.2017.
- Kalamas, M. et al. (2014). Pro-environmental behaviors for thee but not for me: Green giants, green Gods, and external environmental locus of control. *Journal of Business Research* 67(2): 12–22.
- Klima- og miljødepartementet (2017). *Avfall som ressurs – avfallspolitik og sirkuler økonomi*. Meld. St. nr. 45 2016–2017. Oslo: Klima- og miljødepartementet.
- Kollmuss, A. & J. Agyeman (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental education research* 8(3): 239–260.
- Lidskog, R., & Sundqvist, G. (2013). *Miljøsociologi*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Listhaug, O., & Jakobsen, T. G. (2008). Norske meninger om miljø – lokalt og globalt. *Samfunnsspeilet* 1/2008 SSB. <https://www.ssb.no/natur-og-miljo/artikler-og-publikasjoner/norske-meninger-om-miljo-lokalt-og-globalt> Lest 20.04.2018.
- Martinussen, W. (2008). *Samfunnsliv: Innføring i sosiologiske tenkemåter* (2. utg.]. ed.). Oslo: Universitetsforl.
- Miljøverndepartementet (1989). *Miljø og utvikling*. St.meld. nr. 46 (1988–89). Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (1990). *Avfallsminimering og gjenvinning*. NOU 1990:28. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (1991). *Om miljøvern i kommunene*. St.meld. nr. 34 (1990–91). Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (1992). *Om tiltak for reduserte avfallsmengder, økt gjenvinning og forsvarlig avfallsbehandling*. St.meld. nr. 44 (1991–1992.) Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (1995). *Virkemidler i miljøpolitikken*. NOU 1995:4 Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (2001). *Innstilling fra energi- og miljøkomiteen om Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*. St.meld. nr. 24 (2000–2001). Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (2002). *Avfallsforebygging — En visjon om livskvalitet, forbrukerbevissthet og kretsløpstenkning*. NOU 2002:19. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (2007). *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*. St.meld. nr. 26 (2006–2007). Oslo: Miljøverndepartementet.
- Miljøverndepartementet (2013). *Miljøverndepartementets strategi: Fra avfall til ressurs – Avfallsstrategi*. Plan/strategi 05.08.2013 Oslo: Miljøverndepartementet.
- Olerud, K. (2016, 20. desember). Grønn Hverdag. *Store norske leksikon*. Hentet 15. september 2018 fra https://snl.no/Gr%C3%B8nn_hverdag.
- Pedersen, A. (2018). Vi spiser opp mer av maten vår *Irisnytt* 12.04.2018 <https://irisnytt.iris-salten.no/artikler/vi-spiser-opp-mer-av-maten-var-article1347-1111.html>. Lest 26.08.2018.
- Regjeringen (2014). Internasjonale klima- og miljøavtaler *Regjeringen.no* <https://www.regjeringen.no/no/tema/klima-og-miljo/innsiktsartikler-klima-miljo/internasjonale-klima-miljoavtaler/id2344798/> lest 19.11.2018.
- Rye, Johan Fredrik. (2013) Mead, Berger og Luckmann og «de signifikante andre». *Sosiologisk Tidsskrift*. vol. 21 (2). <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2928-2013-02-04>

- Scott, W. R. (1995). *Institutions and organizations. Foundations for organizational science*. London: A Sage Publication Series.
- Skorstad, B.(1992): Å tenke det; ønske det; ville det; men gjøre det! - en sosiologisk analyse av forholdet mellom miljøvern og privatbilisme Universitetet i Tromsø ISV – 1992 Hovedfagsoppgave.
- Skorstad, B. (2005). *Miljø, kunnskap og moral. Tre casestudier av miljøomsyn*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Skorstad, B. (2008). Miljøomsyn i kvardagslivet. *Sosiologi i dag*. 38(4): 75–103.
- Skorstad, B. (2014). Miljøomsyn og politisk deltaking. I: Otterlei, J.B. og Monsen L.K. (red.) *Valg, velferd og lokaldemokrati: Festskrift til Per Arnt Pettersen*. Trondheim: Akademi forlag.
- Straume, I. (2017). *En menneskeskapt virkelighet: Klimaendring, sosiale forestillinger og pedagogisk filosofi*. Oslo: Res Publica.
- Aasen, M., & Vatn, A. (2018). Public Attitudes Toward Climate Policies: The Effect of Institutional Contexts and Political Values. *Ecological Economics*, 146, 106–114.